

Oponentský posudek na diplomovou práci Bc. Vojtěcha Pojara, Kartelizace chmelařství v českých zemích, 1890-38, Praha 2016, 299s. + XIII s. příloh

Náročně a obeznaně zvolené téma diplomního úkolu Bc. Vojtěcha Pojara z oboru hospodářských dějin je zaměřeno do oblasti historické agraristiky. Není ovšem koncentrováno na vlastní zemědělskou výrobu, ale zabývá se úže vymezenou problematikou vzniku kartelů, jejich formou a stabilitou ve specifickém segmentu rostlinné produkce – chmelařství Čech. Po stručném vymezení zkoumané problematiky autor v koncizní zkratce opřené o literaturu z ekonomické sféry přibližuje kartel „jako předmět odborného studia“. V logické návaznosti se zabývá definicemi kartelů, jejich typologií, pojetím v českém národohospodářském myšlení, zejména u Karla Engliše a Josefa Macka, nahlíží na příčiny a následky stability kartelů, jak je podávají Friedrich Kleinwächter, Joseph Alois Schumpeter, Mancur Olson a neoklasická syntéza (zejména Paul A. Samuelson). Výraznější pozornost věnuje metodologickým aspektům studia kartelů především s odkazem na stěžejní hospodářsko-historickou monografii Andraese Resche, *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*. Je zcela zřejmé, že se diplomant do nelehkých problémů kartelů a jejich vývoje ponořil s invencí a talentem a ve svém porozumění se dostal poměrně hluboko k jádru věci samé. Uvítal bych pouze určité představení a bližší specifikaci použité literatury s důrazem na její reprezentativnost. Uváděný metodický vzor, tj. zásadní a dnes již klasická práce A. Resche také končí před I. světovou válkou a soustřeďuje se – stejně jako díla další – na kartelizaci průmyslu, zemědělství ponechává stranou.

Dějiny pěstování chmele, obchodu s výsledným produktem a jeho uplatnění v pivovarnictví jsou svébytným a ve svém významu nezpochybnitelným badatelským polem, není proto třeba takový výzkum „ospravedlňovat“. Nejen historickému agraristovi, ale i obecnému dějepisci je, nebo by alespoň měla být, jeho závažnost zřejmá. Nad to se v předložené práci jedná o pionýrské studium procesu kartelizace ve speciálním odvětví rostlinné výroby českého agrárního prostředí (obilní monopol měl zvláštní postavení, funkci i místo ve společnosti a cukerní kartel byl kartelem v návazném potravinářském průmyslu).

Pojednání o literatuře lze v jeho uměřené kritičnosti považovat za hodnotnou analýzu současného stavu zkoumané problematiky ústící do relevantního konstatování, že „kartelizace v chmelařství představuje...neprobádané téma“. U rozboru pramenů je podnětně zpracován zejména vývoj chmelařského tisku a jeho využití jako zdroje pro poznání minulosti oboru. U

našich německých sousedů obligátnímu a také obligatornímu „kladení otázek“/ „Fragestellung“ by bylo žádoucí věnovat poněkud větší pozornost.

Vstupní kapitolu „Vývoj a struktura trhu s chmelem před rokem 1918“ lze považovat za instruktivní přehled, v němž diplomant prokázal schopnost adekvátně pracovat s odbornou literaturou. Po elementární informaci o rostlině latinským názvem – *Humulus lupulus*/chmel otáčivý se čtenář seznámí s formováním hlavních chmelařských oblastí Čech, jedné na Moravě, s logickým akcentováním Žatecka, kde jsou mimořádně vhodné pedologické i klimatické podmínky pro pěstování této „mnohaleté byliny“. Stranou zkoumání ovšem nezůstala ani další chmelařská centra (Rakovnicko, Ústěcko), včetně upozornění na regiony, kde se chmel dlouhodobě neudržel (Klatovsko, Sokolovsko), či nebyl dostatečně kvalitní (Dubsko), a tím jeho pěstování ani perspektivní. Jedinou vhodnější chmelařskou oblastí na Moravě se ukázalo Tršicko. Na rozšiřování výměry chmelnic koncentrovaných v hlavních produkčních regionech se kromě vzestupu výroby piva související s rostoucí populací a vývojem jejích konzumních zvyků pozitivně odrazila rovněž racionalizace produkce a technicko-technologické inovace pivovarnictví. Pozoruhodný vhled do českého chmelařství poskytuje statisticky podchycený a chronologicky prezentovaný vývoj rozsahu chmelnic v Čechách v kombinaci se zisky u rozhodujících chmelařských oblastí. Po překonání dílčí odvětvové krize let 1904-5 velmi negativně chmelařství zasáhla I. světová válka, kdy se v habsburské monarchii produkce piva propadla až na 6% předválečného stavu (v listopadu 1917) a plochy chmelnic byly redukovány na cca 55% z doby před počátkem konfliktu. V nástinu struktury trhu s chmelem v českých zemích do roku 1914 dospěl diplomant k závěru, že šlo o typ trhu, který „stěží umožňuje zformovat tržní síly“ (chmel pěstovalo na 20 000 zemědělských závodů různé velikosti, na meziobchodu participovalo přes 100 firem a bylo zde velké množství odběratelů). České chmelařství 19. století tak evidentně vhodnou živnou půdu pro kartelizaci neposkytovalo.

Geneze, formování, působení a typy kartelů v chmelařství Čech do roku 1918 zkoumá následující partie textu, jež je logická a důkladná a doslova nabitá množstvím údajů, nechte se příliš snadno. Výklad vzniku a činnosti jednotlivých institucí zahajuje pojednání o zřízení a aktivitách prvních zájmových organizací pěstitelů chmele, s následným ustavením jejich oblastních organizací až po kartely se zemskou a mezinárodní působností. Autor vcelku zdařile „prosvětlil“ houštiny vznikajících, zanikajících či se transformujících chmelařských institucí, objasnil spory mezi žateckými měšťany a venkovskými obcemi včetně „hrátek“ o zařazení žateckého chmele do kategorií: „městský“, „okresní“ a „krajský“, u nichž je obtížné

hledat markantnější rozdíl v kvalitě, diferenciaci ovšem byla v ceně, kterou platil zákazník. V. Pojar rovněž upozornil na choulostivou otázku míchání a falšování chmele, k nimž se uchýlovali obchodníci a možná i někteří producenti, byť ti byli na vesnici více vidět a pod vizuální kontrolou sousedů. Jako klíčový se pak jeví zájmový konflikt pěstitelů s obchodníky, pivovary a poté přijetí stěžejního zákona o původu chmele a jeho dopady. Názorně se také ukázalo, že u německých a českých chmelařů v Čechách převážil v této době společný ekonomický zájem nad nacionálními averzemi.

Nejpozději po roce 1900 byl zkartelizován celý výrobní řetězec, existovaly kartely pěstitelů, obchodníků i pivovarů, které spolu vzájemně soupeřily. Výsledná trajektorie kartelizace chmelařství do roku 1918, k níž diplomant dospěl, je zřetelně specifická a také pozoruhodná. Regionální kartely dlouho nemohly najít „společnou řeč“, aby se nakonec spojily v kartel mezinárodní, z něhož se pod tlakem okolností postupně stal kartel celostátní.

Druhá chronologicky vymezená část diplomové práce se zabývá kartelizací chmelařství v českých zemích meziválečného období. Z věcného hlediska je nejprve v hutném nástinu předestřena produkce chmelu v letech 1918-38, jíž předchází stručný exkurz o hlavních trendech světového pivovarnictví mezi světovými válkami, neboť osud chmelařství vcelku logicky závisel na poválečné rekonstrukci a novém vzestupu pivovarského průmyslu. Konkrétně české pivovarnictví zaznamenalo relativně rychlý růst ve dvacátých letech 20. Století, kdy poptávka byla spojena se vzestupem životní úrovně obyvatelstva, velmi tvrdě se do výroby piva promítly důsledky velké hospodářské krize (jeho výstav v ČSR tehdy klesl o třetinu).

Situace chmelařství po skončení Velké války byla tristní, plocha českých chmelnic byla redukována na cca polovinu stavu z roku 1913 a hektarové výnosy se snížily až o dvě třetiny. Bezprostředně po vzniku Československa byly ovšem k dispozici značné zásoby „starého“ uskladněného chmele. Především belgičtí obchodníci ho nakoupili a reexportovali do Velké Británie, která ve druhé polovině války radikálně omezila výměru vlastních chmelnic. Kvalita chmele skladovaného po několik let musela být pochybná, ovšem při chuti anglických piv je pro ně kvalitních surovin spíše škoda. Jako problém rozsáhlejší resuscitace českého chmelařství se zpočátku ukazovaly investice. Ve dvacátých letech stálo jen zřízení 1 ha drátěné konstrukce na chmelnici 20 000 Kč, vysoká byla i spotřeba umělých hnojiv, chemických postřiků a mzdy česáčů v období sklizně.

Dvacátá a třicátá léta 20. století vykazují nejprve chmelařskou konjunkturu, kdy pěstitelé dosahovali vysoké zisky, následovala světová hospodářská krize a razantní propad rentability pěstování chmele do červených čísel, který od roku 1933 vystřídal zotavení a poté stagnace. Před polovinou třicátých let prosadily zájmové organizace chmelařů regulaci plochy chmelnic prostřednictvím státu. Vládní nařízení z 23. března 1934 o všeobecném zákazu vysazování chmele (tj. zakládání nových chmelnic) na druhé straně vedlo k výrazné intenzifikaci produkce. Do omezené výměry chmelnic (na 65%) směřoval stejný či větší objem investic i práce a chmelaři v letech 1936 a 1937 docílili rekordní hektarové výnosy. Celkově se ukázalo, že produkce chmele i v optimálních výrobních oblastech v sobě skrývá relativně vysokou míru rizika – bylo možné dosílit značných zisků i utrpět velké ztráty.

Vhodně jsou v práci ukázány také proměny struktury českého trhu chmelem, kde výraznou roli sehrávaly intervence státu, který byl aktivní a změny sám inicioval, nebo je alespoň realizoval. V údobí mezi světovými válkami došlo k mnohem přísnější zákonné regulaci označení místního původu chmele – značka „český chmel“ získávala na hodnotě, podzákonná norma (nařízení z 8. 8. 1922) nově vymezila chmelařské oblasti, včetně zřízení nacionálně české oblasti roudnické a provenienční zákon z roku 1934 se ukázal být důležitým nástrojem zajišťujícím „kartelovou disciplínu“ pěstitelů chmele z českých zemí.

V poslední kapitole práce se autor vrátil k jejímu ústřednímu tématu, tzn. ke kartelizaci chmelařství, a to v meziválečném období, kdy sleduje její vývoj: „Od mezinárodního kartelu ke státnímu intervencionismu“. Se zánikem habsburské monarchie a nastalými státoprávními změnami se rozpadla dosavadní organizace chmelařů a pěstitelům chmele nezbylo než své zájmy prosazovat prostřednictvím regionálních organizací. Jejich hlavním cílem se stala úprava právně institucionálního rámce, který vytvářel podmínky pro pěstování chmele a pro trh s touto komoditou. To nebylo možné bez prosazování chmelařských zájmů v československém politickém systému, v němž razantně vzrostl vliv i možnosti politických stran. Organizace chmelařů ovšem nebyly navázány pouze na českou agrární stranu, ale vzhledem k nacionálnímu profilu svých členů mnohem více na německé agrárníky – Bund der Landwirte, jejichž působení nelze podceňovat. Nepodceňoval bych ani možnosti lobování např. německého odboru Zemědělské rady pro Království české / poté Zemědělské rady pro Čechy i některých zemědělských organizací s celozemskou působností.

Pro chmelaře z českých zemí a z žateckého regionu zvláště bylo výhodné zavedení obligatorního známkování chmele již na základě provenienčního zákona z roku 1921, neboť

jejich produkce nemohla být nadále „míchána“ s levným chmelem importovaným z Polska či Jugoslávie (provenienční zákon ovšem neodhlasovala Černého úřednická vláda, ale Národní shromáždění za Černého úřednické vlády). Určitým problémem bylo, že cizina nebyla nucena tuto legislativní normu automaticky respektovat a záleželo na ekonomické diplomacii, zda se podaří vložit příslušnou klauzuli do obchodních smluv Československa s jednotlivými státy.

Vznik nového státu rovněž neznamenal úplnou institucionální diskontinuitu, neboť – jak výše připomenuto – beze změny pokračovaly v činnosti oblastní chmelařské organizace a nadále působily i dvě chmelařské obchodní společnosti zřízené během I. světové války pěstiteli chmele. Před polovinou dvacátých let 20. století v údobí chmelařské konjunktury, jež vytvářela vhodné ekonomické předpoklady, došlo k pokusu navázat na předválečný mezinárodní kartel, přičemž nepřekvapí, že impuls k supranacionální kooperaci vzešel z žatecké Jednoty chmelařské. Reálným výsledkem se však nakonec stalo pouze sbírání statistických dat a publikování odhadů sklizně chmele. Do situace českého chmelařství ve třicátých letech 20. století intenzívně zasáhly trendy vývoje světového trhu charakteristické odklonem od hospodářského liberalismu a rostoucím protekcionismem a autarkií. Konkrétně v chmelařství se jednalo o zvyšování dovozních cel, nařízení o povinném užívání domácího chmele v pivovarech a různé formy dumpingu při exportu přebytků produkce. Právě Německo, jež bylo největším odběratelem českého chmelu, zavedlo tato opatření mezi prvními.

Úsilí československých úřadů čelit propadu poptávky po „zeleném zlatu“ vedlo v roce 1930 ke zřízení Chmelařského syndikátu s.r.o, do něhož se zapojily všechny organizace pěstitelů chmele v ČSR, přičemž tato společnost byla pod státním dozorem a stát ručil za její závazky. Šlo však pouze o jednorázové opatření a výkup 20% československé produkce dalšímu propadu cen této plodiny nezabránil, pouze je zpomalil. Větší význam nemělo ani jednání o trhu chmelem na půdě Společnosti národů. Podstatným zásahem se v rámci Československé republiky stala úprava chmelařské legislativy, a to novela provenienčního zákona z roku 1934, jakož i dvě vládní nařízení (předcházející a navazující), jež lze v souladu se zjištěními V. Pojara považovat spolu s Chmelařským syndikátem za hlavní výraz státního intervencionismu ve zkoumaném odvětví rostlinné výroby. Stát získal právo stanovit maximální plochu, na níž se měl chmel pěstovat a bránit dalšímu rozšiřování chmelnic. Chmelařům při příznivém ožívování cen jejich produktu zajistil, že se odvětví nástupem nových podniků nepropadlo ihned znovu do krize. Celkově ovšem byl počet státních zásahů do chmelařství v komparaci s jinými obory zemědělské výroby relativně nízký, přičemž za

důvod lze považovat za zájmové konflikty pěstitelů s pivovarníky a obchodníky chmelem, tedy představiteli tradičního českého oboru potravinářského průmyslu a „dodavateli“ deviz.

Stranou odpovídající pozornosti v práci nezůstaly ani postupně se vyhrocující česko-německé nacionální tenze ve třicátých letech 20. století, které souvisely s razantním nástupem Sudetoněmecké strany a jejími ataky proti Československé republice. Exponenti SdP se zejména snažili ovládnout žateckou Jednotu chmelařů jako nejvlivnější organizaci pěstitelů v Čechách, kde si stále udržovali vliv zámožnější „novoaktivisté“ z německé agrární strany (Bund der Landwirte). Ke zvratu situace došlo od jara 1938 po pohlcení Bundu der Landwirte SdP, po němž Sudetoněmecká strana po vzoru Německa vytvořila Sudetoněmecký stav výživy a do praxe zavedla vypjatý ekonomický nacionalismus. Hospodářské výsledky výkupu chmele od německých sedláků řízeného paralelní strukturou SdP se ovšem pro chmelaře ukázaly jako pochybné.

Koncizní závěr předloženého monografického pojednání názorně dokládá nadstandardní porozumění zkoumanému tématu. Kartely v českém chmelařství lze bez nadsázky označit za „děti příležitosti,“ pro pěstitele chmele nepředstavovaly po dlouhou dobu prioritu, kartelová disciplína chmelařů byla nízká, individuální jednání slibovalo vyšší profit, pěstitelé většinou upřednostňovali vlastní ekonomický zájem na úkor zájmu kartelových partnerů, Výsledných pět fází vývoje kartelizace chmelařství, jež jsou v diplomním atestačním počínu dostatečně zdůvodněné, lze akceptovat. Podstatná je také skutečnost, že dosavadní výzkum role kartelů v hospodářství českých zemí se zaměřoval na odvětví, v nichž se ustavily a působily rozsáhlé, vlivné a stabilní kartely. V chmelařství jako specifickém segmentu zemědělské výroby na ně lze nahlédnout z odlišné perspektivy a úspěch byl spíše výjimkou než pravidlem. Vlastní text diplomní práce je vybaven odpovídajícím vědeckým aparátem, seznamem pramenů a literatury, klíčem k dobovým překladům německých názvů chmelařských institucí, seznamem zkratk a dvěma textovými přílohami.

Celkově se jedná o významný příspěvek k dějinám kartelizace v českých zemích i k historii českého chmelařství zpracovaný na základě původního vědeckého výzkumu, konceptuálně inovativní a na magisterskou práci vybavený zralými závěry. Velmi rád ho proto doporučuji nejen k obhajobě, ale s cizelováním některých stylistických či citačních nepřesností a překlepů k publikování ve spisech Národního zemědělského muzea. Jednoznačně si zaslouží hodnocení stupněm výborně!

V Praze, dne 30. srpna 2016

Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.